

Doc. dr Vladimir Njegomir

ISTORIJSKI RAZVOJ OSIGURANJA U SRBIJI I REGIONU BIVŠE JUGOSLAVIJE

Prostori bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ) istorijski su pripadali Rimskom carstvu a potom, prodorom varvara, prvo Ilirima pa Slovenima. Dakle, svi aspekti razvoja podele rizika, bazirani na načelima solidarnosti i uzajamnosti, koji su važili u Rimskom carstvu važili su i na ovim prostorima. Međutim, u srednjem veku a i kasnije razvoj poslova osiguranja i reosiguranja javlja se i razvija znatno kasnije nego u zemljama Zapadne Evrope.

Kao najstariji oblik zakonskog regulisanja uopšte na ovim prostorima pominje se Vinodolski zakonik koji je 1288. godine bio sačinjen na području današnjeg Novog Vinodolskog u Hrvatskoj. Ovaj Zakonik suštinski je predstavljao popis običajnog prava u 75 članova. U ovom popisu običajnog prava uveden je pojam kolektivne odgovornosti ali prvenstveno u domenu krivične odgovornosti.

U uslovima kada Srbiji više nisu bili dovoljni pravni običaji i pojedinačni zakoni kao i Nomokanon, 1349. godine na saboru u Skoplju proglašen je Zakonik cara Dušana (car Stefan Uroš IV Dušan Nemanjić, poznat i kao „silni“, koji je od 1331. godine bio srpski kralj a od 1346. do 1355. godine car Srba i Grka). Zakonik je sadržavao 135 članova a 1354. godine je unapređen dodavanjem novih članova (od 136. člana do 201. člana). U Zakoniku cara Dušana, kojim su regulisani osnovni staleški odnosi i određen karakter državnog i društvenog uređenja srednjovekovne Srbije, ukazuje se na kolektivnu odgovornost za naknadu štete. Na primer, član 99 koji govori o zapaljivanju glasi: „Ko se nađe da je užegao kuću, ili gumno, ili slamu, ili seno, da to selo da zapaljivača, akoli ga ne da, da plati ono selo što bi zapaljivač platio“ jasno ukazuje na kolektivnu odgovornost čitavog sela. Član 158 koji govori o stražama i glasi: „Ako je pusto brdo među župama, sela okolna, koja su oko toga brda, da čuvaju stražu, akoli ne ušćuvaju stražu, što se učini u tom brdu, u pustoši, šteta, ili razbojništvo, ili krađa, ili koje zlo, da plaćaju okolna sela, kojima je rečeno čuvati put.“ ukazuje na potrebu deljenja štete između više sela. Član 159 koji govori o trgovcima i glasi „Kupci, koji prolaze noću, na noćište gde dođu, ako ih ne pripusti vladalac ili gospodar sela toga, da prenoće u selu kupci, po zakonu carevu, kako je u zakoniku, ako što izgubi putnik, onaj gospodar, i vladalac i selo sve da plate, jer ih nisu u selo pustili.“¹ ukazuje na potrebu deljenja štete pričinjene putniku. Navedeni članovi Dušanovog Zakonika jasno ukazuju na postojanje kolektivne odgovornosti za naknadu štete.

Postoje dokumenti koji ukazuju da su u Crnoj Gori 1353. godine postojale bratovštine (Pobožno društvo kotorskih pomoraca - *Pia sodalitas navigatorum Catharensium*²), koje su omogućavale podelu pomorskog rizika između udruženih članova. Kolektivna odgovornost i podela štete poznati u Vinodolskom zakoniku, Dušanovom zakoniku i u bratovštinama, mogu se smatrati začecima osiguranja na prostorima bivše SFRJ.

U XV veku nastaje Budvanski statut koji predstavlja najstariji poznati dokument u kome se pominje osiguranje na prostorima Crne Gore. U 327 poglavlju ovog statuta pominje se oblik zaštite, odnosno

¹ Dušanov Zakonik - <http://www.dusanov-zakonik.com>

² Bokeljska mornarica - <http://www.bokeljskamornarica.org/istorija.html>

navodi se „Ukoliko bi neki naš građanin u nekom gradu vladara bio opljačkan bez razloga, opština je dužna da mu naknadi štetu“.

Značajan razvoj brodogradnje, trgovine i osiguranja u XV i XVI veku zabeležen je u Dubrovačkoj Republici, snažnoj pomorskoj i ekonomskoj sili toga vremena. Najstariji ugovor o pomorskom osiguranju na prostorima bivše SFRJ zabeležen je upravo u Dubrovniku. Ovaj ugovor sačinjen je 7. marta 1395. godine.³ U Dubrovačkoj Republici je 5. marta 1562. godine usvojen najstariji i najcelovitiji zakon o pomorskom osiguranju u svetu (*Ordo super asseuroribus*).⁴ Ovaj Zakon svakako predstavlja i najstariji oblik pravnog regulisanja osiguranja na prostorima bivše SFRJ. Iako je ovaj Zakon upućivao na običajno pravo, naglašena je uloga države, što se jasno može sagledati i iz potrebe zvaničnog sklapanja ugovora o osiguranju u prisustvu notara. Za osiguranje brodova, u cilju onemogućavanja prevara, bilo je određeno vreme trajanja osiguranja kao i makisimalni iznos do kog se brod mogao osigurati.⁵

U XIX veku se pojavljuju tzv. „košare“ Miloša Obrenovića čija se primena bazirala na načelima uzajamnosti i solidarnosti. Prvi ugovor o osiguranju u Srbiji pominje se 1839. godine. Osiguranik je bio izvesni Zuban koji je svoju kuću osigurao putem agenta Tršćanskog osiguravajućeg društva na sumu od 175 talira a isti iznos dobio je nekoliko dana kasnije, kada mu je kuća izgorela.⁶

Prvi zakonski propis u kome se pominje osiguranje u Srbiji bio je Srpski građanski zakonik iz 1844. godine. Dva člana (članovi 798 i 799) ovog Zakona ukazuju na osiguranje. Član 798 je glasio: „Što se tiče osiguranja štete na slučaj neizvesni za naplatu, kao osiguranje espapa na vodi i na suvu; kuća i miljkova protiv vatre i vode, to će se po osnovima navedenim, i osobitim propisima za razna ova osiguranja suditi.“ Član 799 je glasio „Ako je onaj, koji osigurava štetu svoju, napred već za štetu istu znao, onda rečeni ugovor sam po sebi pada. Ako li je svojom krivicom štetu naneo, naknada mesta nema.“⁷

Uprkos postojanju ranih tragova zaštite od rizika, pravi razvoj osiguranja, u smislu organizovanog i institucionalizovanog obavljanja ovih poslova osnivanjem osiguravajućih društava, zabeležen je tek krajem devetnaestog veka. Prva osiguravajuća društva koja se osnivaju na prostorima bivše SFRJ bila su strana i javljaju se u drugoj polovini XIX veka. Osniva se nekoliko osiguravajućih društava sa stranim kapitalom i to: 1861. godine nemačko „Anker“, 1867. godine italijansko „Tršćansko opšte osiguravajuće društvo“, 1874. godine englesko „Nort britiš i merkantile“, 1877. godine englesko „Grešom“ itd. Zbog supremacije stranog kapitala u vlasništvu postojećih osiguravajućih društava zakonska rešenja su se i odnosila isključivo na njih. U Srbiji je važio Zakon o osiguravajućim društvima iz 1892. godine, u Hrvatskoj su važili propisi o osiguranju sadržani u glavi VII Hrvatskog trgovačkog zakonika koji je predstavljao recepciju Mađarskog trgovačkog zakonika dok je u Sloveniji važilo austrijsko zakonodavstvo. Zakonom o akcionarskim društvima iz 1898. godine, regulisani su uslovi osnivanja i pravni položaj domaćih osiguravajućih društava. Prva osiguravajuća društva u domaćem vlasništvu bila su Odeljenje za osiguranje Beogradske zadruge, osnovano na inicijativu Đorđa Vajferta i Luke Đelovića 1. novembra 1897. godine i osiguravajuće društvo „Srbija“ osnovano 1906. godine.

³ Bašić, Đ.: „Pomorstvo Dubrovnika od XII. do početka XX. stoljeća“, Pomorski zbornik, Vol. 44, br. 1, 2006, str. 139-177

⁴ Marinović, A.: „Stari dubrovački zakon o pomorskom osiguranju“, Osiguranje i privreda, Vol. 9, br. 6, Zagreb, 1968

⁵ Marinović, A.: isto.

⁶ Dunav osiguranje - <http://www.dunav.com/Dynamic/ListItems.intLangID,10.intCategoryID,18.html>

⁷ Građanski zakonik Kraljevine Srbije, Geca Kon, Beograd, 1934

Potrebno je ukazati na činjenicu da su neki elementi prakse osiguravajućih društava u Srbiji i kasnije čitavoj Jugoslaviji ličili na elemente poslovanja društava iz razvijenih zemalja. Na primer, kao i spomenuti primer osiguravajućih društava u Velikoj Britaniji i osiguravajuća društva na prostorima bivše SFRJ koristila su metalne table koje su kačene na stambene objekte, na ulične fasade, kao dokaz da su osigurani kod određenih osiguravajućih društava. Svako osiguravajuće društvo imalo je svoje metalne ploče ali su se nekada, u zavisnosti od vremenskog perioda kada su korišćene, ove metalne ploče razlikovale i kod istih društava za osiguranje. Ove ploče bile su živopisnih boja a neke su i danas očuvane. Uglavnom su se koristile u periodu pre Drugog svetskog rata ali i nakon Drugog svetskog rata. Na primer, slikom 1 prikazana je metalna ploča osiguravajućeg društva „Srbija“. Ova metalna ploča u osnovi je bila plave boje a crvenom bojom bila su ispisana slova „Srbija“.

Slika 1: Slika oznake osiguravača „Srbija“ na kući u Beogradu iz perioda pre Drugog svetskog rata

Izvor: Slike starog Beograda - <http://www.skyscrapercity.com/showthread.php?t=406398&page=296>

Na činjenicu da su domaća osiguravajuća društva prihvatila u velikoj meri praksu načina poslovanja osiguravajućih društava iz Zapadne Evrope ukazuju i akcije osiguravajućih društava iz perioda pre Drugog svetskog rata. Akcija pomenutog osiguravajućeg društva „Srbija“, koja je glasila na 1000 dinara, prikazana je slikom 2.

Slika 2: Slika akcije osiguravača „Srbija“ iz perioda pre Drugog svetskog rata

Izvor: Narodna banka Srbije <http://scr.digital.nb.rs/collection/akcije>

Do početka Prvog svetskog rata u Kraljevini Srbiji su osnovana još dva osiguravajuća društva: Jugoslavija i Šumadija. Do početka Drugog svetskog rata u Kraljevini Jugoslaviji je poslovalo 28 osiguravajućih društava. Po veličini portfelja na prvom mestu bilo je Jadransko osiguravajuće društvo, a zatim i Assicurazioni Generali a od domaćih osiguravača mogla im je konkuristai jedino „Jugoslavija“ koja je bila poslovno povezana sa Minhenskim reosiguravajućim društvom. Iako su neka iskustva iz poslovne prakse osiguravajućih društava iz Zapadne Evrope primenjavana i u Srbiji i u drugim delovima

bivše Kraljevine Jugoslavije, poslovanje u velikoj meri nije bilo usklađeno sa ovim praksama. Neke od karakteristika bile su da je profit bio jedini i isključivi pokretač svih aktivnosti, pri čemu nije bila pridavana važnost obezbeđenju solventnosti, aktuarstvo je bilo nerazvijeno a statistički podaci ne samo da nisu postojali nego se nije ni radilo na njihovom formiranju. Kao posledica neadekvatnih praksi upravljanja poslovanjem dolazi do bankrotstva nekoliko osiguravača. Bankrotstvom osiguravajućih društava "Fenix" i "Adria" mnogi građani bili su prevareni i oštećeni. Osiguranje gubi popularnost zbog čega 1. Marta 1937. godine država donosi Uredbu o nadzoru nad osiguravajućim preduzećima.⁸ Ova Uredba uvela je strožiju regulaciju ali se ograničavala, u najvećoj meri, samo na pitanja upotrebe sredstava matematičke rezerve. Prema podacima o ostvarenim premijama osiguranja u periodu pre Drugog svetskog rata može se zaključiti da je tržište osiguranja u tadašnjoj Jugoslaviji bilo među najnerazvijenijim u Evropi. U čitavom periodu pre Drugog svetskog rata nije postojalo reosiguranje. Inicijativa je postojala 1940. godine da se osnuje državni zavod koji bi reosiguravao sve poslove osiguranja u zemlji.

Nakon drugog svetskog rata, razvoj osiguranja u Jugoslaviji pratio je sve faze razvoja privrednog i društvenog sistema bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. U početku, nakon nacionalizacije predratnih društava za osiguranje, dolazi do centralizacije poslova osiguranja na teritoriji čitave bivše SFRJ i formira se jedan osiguravajući državni zavod. Dakle, pružanje poslova osiguranja preuzela je u celosti država. Državni zavod za osiguranje i reosiguranje formiran je 1. marta 1945. godine a sledeće godine je promenio naziv u Državni osiguravajući zavod (DOZ).

Druga faza u razvoju osiguranja u bivšoj SFRJ počela je 1962. godine sa primenom Zakona o osiguravajućim zavodima i zajednicama osiguranja. Dolazi do decentralizacije delatnosti osiguranja i osnivanja osiguravajućih zavoda koji posluju na tačno određenim delovima SFRJ. Obavezna su njihova udruživanja na nivou republika a potom i na nivou države. Čitav period naziva se periodom komunalnih zavoda.

Treća faza u razvoju osiguranja u posleratnom periodu započinje usvajanjem i primenom novog zakona koji se odnosio na poslove osiguranja. Osnovni zakon o osiguranju i osiguravajućim organizacijama sa primenom počinje 1968. godine. Ovim zakonom ukida se teritorijalni monopol, osiguravajući zavodi posluju na čitavoj teritoriji SFRJ, ukida se obavezno udruživanje u zajednice osiguranja i reosiguranja na nivou republika, osiguravajući zavodi su slobodni u izboru reosiguravača, nema više jedinstvenih uslova i tarifa premija a svaka radna zajednica svojim sredstvima odgovara za izvršenje preuzetih obaveza po osnovu osiguranja.

Četvrta faza okarakterisana je realizacijom ustavnih amandmana iz 1971. godine kao i usvajanjem i primenom ustava iz 1974. godine. Celokupno poslovanje osiguravajućih organizacija, tada nazvanih zajednica osiguranja i zajednica rizika, bazira se na samupravnom sporazumu, odnosno radničkom samoupravljanju.

Ustavnim amandmanima iz 1988. godine umesto dotadašnje zajednice osiguranja imovine i lica, pojavljuje se organizacija za osiguranje za čije su obaveze osnivači odgovarali do visine sredstava koja su uložili u fondove organizacije. Od postojećih osam zajednica osiguranja imovine i lica formiraju se na desetine novih akcionarskih društava. Na osnovu Zakona o osnovama sistema osiguranja imovine i lica iz 1990. godine, osiguravači postaju subjekti koji svoje poslovanje baziraju na tržišnim principima.

---

⁸ Opširnije o osiguranju u Jugoslaviji pre Drugog svetskog rata u: Tasić, A.: *Osnovi osiguranja*, Osiguravajući zavod Vojvodina, Novi Sad, 1975, str. 98-109.

Nakon raspada SFRJ formirana je Savezna Republika Jugoslavija 1992. godine, na čijem tržištu osiguranja je postojalo preko 65 osiguravajućih društava, uprkos značajno umanjenom potencijalu tržišta osiguranja. Dolazi do fragmentisanja kompanija iz čitavog finansijskog sektora, a time i osiguravajućih društava koja svoje poslovanje počinju obavljati na manjim nacionalnim tržištima, uz posledično smanjenje prednosti ekonomije obima i mogućnosti disperzije rizika i u uslovima uspostavljanja novih zakonskih okvira i regulatornih institucija. Osim toga, tokom devedesetih godina dvadesetog veka prisustvo ratnih dejstava kao i hiperinflacije iz 1993. godine u Srbiji i Crnoj Gori, čine okolnosti koje značajno sputavaju razvoj osiguranja. Posebno negativan uticaj imala je hiperinflacija koja je gotovo u potpunosti eliminisala akumulirane fondove osiguravajućih društava, što je imalo snažnog negativnog uticaja na razvoj svih vrsta osiguranja, posebno životnih osiguranja. Raspadom SRJ 2006. godine počinje samostalni razvoj tržišta osiguranja u Srbiji i Crnoj Gori.

Prvu deceniju XXI veka okarakterisao je prestanak ratnih tenzija i sprovođenje ekonomskih i političkih reformi, čime se stvaraju uslovi za relativno slobodan protok novca i kapitala i ostvaruju relativno visoke prosečne stope ekonomskog rasta. Ove promene u čitavom društveno-ekonomskom sistemu imaju pozitivnog uticaja na tržište osiguranja na kome dolazi do liberalizacije poslovanja, demonopolizacije bivših velikih državnih monopolističkih osiguravajućih društava što je sve kumulativno imalo pozitivnog uticaja na razvoj osiguranja u regionu. Karakteristike tržišta osiguranja u zemljama regiona i Srbiji detaljno se analiziraju u okviru četvrtog poglavlja knjige.